

Spółeczno-ekonomiczne przesłanki integracji Czarnogóry z Unią Europejską

Małgorzata Łakota-Micker, *Uniwersytet Wrocławski (Polska)*

E-mail: malgorzata.lakota-micker@uwr.edu.pl

ORCID ID: 0000-0001-6308-406X

Beniamin Noga, *Wyższa Szkoła Bankowa we Wrocławiu (Polska)*

E-mail: beniamin.noga@wsb.wroclaw.pl

ORCID ID: 0000-0002-2511-5766

Streszczenie

Przedmiotem analizy w artykule jest aktualna sytuacja społeczna i gospodarcza Czarnogóry – jednego z państw kandydujących do członkostwa w Unii Europejskiej. Aktualność problematyki wynika, z jednej strony, z faktu, że kraje bałkańskie stanowią enklawę otoczoną ze wszystkich stron krajami członkowskimi UE. Z drugiej strony, państwa członkowskie UE są świadome coraz bardziej widocznych wpływów Rosji, Chin czy Turcji w tym regionie, które w przyszłości mogą zagrozić prowadzonej przez UE polityce stabilizacji i demokratyzacji regionu, a także obniżają poczucie bezpieczeństwa w społeczeństwach europejskich. Artykuł ma na celu określenie przesłanek, które pozwolą wskazać szanse i zagrożenia dla dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego Czarnogóry i uzyskania przez nią odpowiedniej koniunktury. Powinno to doprowadzić do uzyskania akcesji w 2025 roku.

Przyszłość akcesji do UE uwarunkowana jest spełnieniem kryteriów społeczno-ekonomicznych, które częściowo zostały osiągnięte w wyniku przeprowadzonego pierwszego etapu procesu transformacji kraju. Czarnogóra może w tym procesie wykorzystać także doświadczenia z przeszłości, które zdobyła jako państwo federacyjne, jednak z drugiej strony jakość integracji z Serbią nie będzie tutaj wartościowym doświadczeniem dla wchodzenia do struktur wspólnoty o wielkim potencjale gospodarczym, społecznym i organizacyjnym.

Słowa kluczowe: Czarnogóra, integracja, UE, inkorporacja, kraj kandydujący, państwo federacyjne.

Socio-economic premises for the integration of Montenegro with the European Union

Abstract

The subject of the analysis conducted in the article is the current social and economic situation of Montenegro – one of the candidate countries for the membership of the European Union. The research problem -is important due to the fact, that the Balkan countries are an enclave surrounded

on all sides by the EU Member States. On the other hand, EU Member States have awareness of the increasingly visible influence of Russia, China or Turkey in this region, which in the future may threaten the EU's policy of stabilisation and democratisation of the region, as well as reduce the sense of security in European societies. The article aims to determine the premises that will indicate the opportunities and threats to further socio-economic development of Montenegro and its proper economic prosperity, which can lead to accession in 2025.

The future of accession to the EU depends on the fulfillment of socio-economic criteria, which were partly achieved as a result of the first stage of the country's transformation process. Montenegro can also use the experience of the past – gained as a federal state – in this process, however, on the other hand, the quality of integration with Serbia will not be a valuable experience for entering the structures of the community with great economic, social and organisational potential.

Keywords: Montenegro, integration, EU, incorporation, candidate country, federal state.

Niniejszy artykuł stanowi kontynuację wcześniej podjętych rozważań o zjawisku ewolucji subprocesu transformacji Czarnogóry. Rozważania te zostały opublikowane w artykule pt. *Ewolucja subprocesu transformacji Czarnogóry* (Łakota-Micker, Noga 2020). Czarnogóra znajduje się w okresie tranzycji politycznej, społecznej i ekonomicznej. Jej dalsze postępy ściśle wiążą się z procesem akcesji do Unii Europejskiej (UE), o członkostwo w której państwo to zabiega od 2006 roku, tj. od uzyskania niezależności państwowej. Raporty Komisji Europejskiej (KE) potwierdzają, że spośród innych państw kandydujących Czarnogóra jest najbliższa członkostwa w Unii Europejskiej. Śledząc przemiany, jakie zachodzą w Czarnogórze od 2006 roku, można konstatować, że na chwilę obecną jest ona faktycznie pionierem w regionie, a jej szanse stale rosną. Za takim stwierdzeniem przemawia dodatkowo fakt, iż władze Czarnogóry sukcesywnie realizują założenia swej polityki zagranicznej, a w dniu 5 czerwca 2017 roku państwo to zostało przyjęte w struktury NATO, potwierdzając tym samym realizację kluczowych reform o charakterze politycznym, gospodarczym, obronnym i wojskowym oraz prawnym, wynikających, m.in. z Planu Działań na Rzecz Członkostwa (MAP) (Łakota-Micker 2015).

Jednym z kluczowych obszarów, na który Unia Europejska zwraca uwagę w swej inicjatywie przewidzianej na kolejne dwa lata, jest poprawa sytuacji społeczno-gospodarczej państw Bałkanów Zachodnich. Zaliczana do nich Czarnogóra i jej perspektywy rozwoju nie bez przyczyny stanowią kolejne z zagadnień, któremu postanowili przyjrzeć się autorzy publikacji. Czarnogóra nigdy nie była i nie jest silnym państwem o wysokim rozwoju gospodarczym, ale mimo wszystko, jak pokazują statystyki, na tle pozostałych państw rozpatrywanego regionu osiąga najlepsze wyniki, np. przekraczając 16,5 tys. USD na mieszkańca, przy uwzględnieniu siły nabywczej waluty narodowej (Łakota-Micker, Noga 2020). Czarnogóra jest więc najbogatszym państwem spośród aspirujących o członkostwo w Unii Europejskiej przedstawicieli Bałkanów Zachodnich, jednak z drugiej strony, przy porównaniu wskaźników ekonomicznych – daleko odbiegającym od państw członkowskich UE. Zmagająca się z odwiecznym problemem korupcji i przestępczości zorganizowanej, pomimo wdrażania reform i wytycznych unijnych, wydaje się nie osiągać znaczących postępów w tych dziedzinach. Taka sytuacja w państwie rodzi liczne pytania

o jego perspektywy na przyszłość i możliwości sprostania kryteriom stawianym mu przez Unię Europejską (tzw. kryteriom kopenhaskim¹). Nasuwa się też kolejne pytanie: czy wspólnota poradzi sobie z nekającymi Czarnogórę i pozostałe państwa Bałkanów Zachodnich problemami? Dotychczas bowiem jej działania mimo wszystko wydają się nie przynosić tak efektywnych rezultatów, jak zakładano.

Autorzy artykułu, kontynuując swoje dociekania nad Czarnogórą, postawili sobie za cel określenie przesłanek, które pozwolą wskazać szanse i zagrożenia dla dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego Czarnogóry i uzyskania przez nią odpowiedniej koniunktury. Ma to na celu doprowadzenie do uzyskania akcesji w 2025 roku, choć, jak podkreśla Minister Spraw Zagranicznych Czarnogóry – Srđan Darmanović, państwo stanie się członkiem organizacji już w 2022 roku (Darmanović 2017).

Charakterystyka struktury społecznej Czarnogóry

Analizując starania Czarnogóry na rzecz integracji z Unią Europejską, warto przytoczyć kilka faktów wskazujących na jej postępy w tym procesie. Czarnogóra złożyła wniosek o członkostwo w UE w grudniu 2008 roku. Status kraju kandydującego uzyskała po dwóch latach, a negocjacje akcesyjne rozpoczęła w czerwcu 2012 roku. Dotychczas udało jej się otworzyć 29 i tymczasowo zamknąć 3 spośród 33 rozdziałów negocjacyjnych, w sprawie rozdziału 8 „Konkurencja” przedstawione zostało stanowisko negocjacyjne (*Pregled Poglavlja Crne Gore* 2019).

Czarnogóra jest państwem niezwykle zróżnicowanym, tak pod względem ukształtowania terenu, jak i kultury czy tradycji. Na jej niewielkim terytorium, spuściznę po sobie pozostawiły Bizancjum, państwo otomańskie, Włochy, Niemcy. Na skutek różnego rodzaju przemian, mających swe miejsce na kartach historii państwa, tych o charakterze politycznym, ekonomicznym, społecznym, związanych z jego transformacją ustrojową i zmianami zachodzącymi wśród jego społeczeństwa, doszło do swoistego wymieszania się na jednym obszarze dziedzictwa przodków słowiańskich, ich kultury duchowej, wierzeń, tradycji.

Na funkcjonowanie narodu duży wpływ wywarło także ukształtowanie terenu. W środkowej i północnej części kraju znajdują się tereny góryste, od południa – tereny dające o wiele większe możliwości przetrwania i bogacenia się, dzięki liczącej 293 km linii brzegowej. Zatoka Kotorska, urokliwe miasteczka położone wzdłuż wybrzeża Morza Adriatyckiego (takie jak Budva, Kotor, Tivat, Sveti Stefan, Ulcinj) przyciągają każdego roku rzesze turystów. Stały się popularnym wśród zagranicznych inwestorów miejscem pod budowę nowoczesnej bazy hotelowej, tym samym przyczyniając się do wzbogacenia południowej części kraju (MONSTAT 2018). Te najbardziej charakterystyczne na mapie

¹ Kryteria kopenhaskie określają polityczne i gospodarcze wymagania, jakie Unia Europejska stawia wobec krajów ubiegających się o członkostwo. Należą do nich: stworzenie stabilnych instytucji gwarantujących demokrację, rządów prawa, poszanowanie praw człowieka oraz poszanowane i ochrona mniejszości; posiadanie funkcjonującej gospodarki rynkowej, która zdolna jest do konkutowania i presji sił rynkowych; zdolność do przyjęcia zobowiązań wynikających z członkostwa, w tym przyjęcia założeń unii politycznej, gospodarczej i walutowej.

Czarnogóry punkty, znane i kojarzone przez turystów z całego świata, zdają się potwierdzać dane statystyczne. Utwierdzają one w przekonaniu, że Czarnogóra to państwo rozwinięte gospodarczo, świadome swej pozycji w regionie, z łatwością radzące sobie z wyzwaniami, jakie niesie proces integracji europejskiej.

Jednak obraz ten jest częściowo iluzoryczny. W rzeczywistości sytuacja polityczna oraz społeczno-ekonomiczna państwa, w którym stare monastyny zderzają się z kościołami katolickimi (głównie w okolicy Boki Kotorskiej) i meczetami (dominujące w okolicach Ulcinja), wskazując na jego wielkie bogactwo kulturowe i religijne, nie jest tak przejrzysta, jak mogłoby się zdawać. Za pięknem natury kryją się problemy społeczne, polityczne i gospodarcze.

Przede wszystkim, na uwagę zasługuje struktura narodowo-etniczna państwa. Jest ona dość zróżnicowana i już na wstępie skłania do postawienia pytania o to, czy na tak niewielkim terytorium państwowym można pogodzić różne narody i wyznania. Co zrobić, aby nie doprowadzić do powtórzenia sytuacji, jaka miała miejsce podczas konfliktu z lat 90. XX w. na obszarze byłej Jugostawii?

Zgodnie z danymi przedstawionymi przez *The World Factbook*, Czarnogórę zamieszkuje około 628 tys. obywateli (*The World Factbook* W/W/W). Jednak, jak pokazują prognozy, do 2050 roku liczba ta może ulec zmniejszeniu do 578 tysięcy obywateli (tj. o 7,96%)². Wśród zamieszkujących Czarnogórę obywateli, Czarnogórcy stanowią 45%, Serbowie – 29%, Bośniacy – 9%, Albańczycy – 5%, Muzułmanie – 3% społeczeństwa. W państwie wskazuje się również na funkcjonowanie osób, które z różnych powodów nie są skłonne ostatecznie deklarować swej przynależności (5%) oraz występowanie (jak określono w spisie powszechnym) tzw. „innych”, stanowiących 4% populacji (MONSTAT 2018).

Pod względem wyznaniowym Czarnogóra zdominowana jest przez prawosławnych (72%), w dalszej kolejności – wyznawców islamu (19%), katolików (3%), ateistów (1%). Także w tym przypadku pojawia się grono osób nie chcących zadeklarować swej przynależności (3%) i tzw. „inni”, stanowiący 2% obywateli państwa (MONSTAT 2018). W tak zróżnicowanym narodowościowo i wyznaniowo społeczeństwie nie powinien więc dziwić fakt, że jednym z podstawowych problemów stał się język. Pomimo, że w 2007 roku, zgodnie z Konstytucją, językiem urzędowym państwa uznano język czarnogórski (*Ustav Crne Gore* 19.10.2007), jako odrębny od serbskiego, chorwackiego i bośniackiego, nie zostało to zaakceptowane przez mniejszości zamieszkujące Czarnogórę (często stanowiące duże skupiska, pod względem liczby obywateli, w poszczególnych gminach pod względem liczebności przewyższające obywateli czarnogórskich). Odnosząc się do powyższego i wyników ostatniego Powszechnego Spisu Ludności, przeprowadzonego na terenie Czarnogóry w 2011 roku, które wyraźnie wskazują, że 36% obywateli Czarno-

² Jak wynika z przeprowadzonych przez Center for the Study of Intelligence badań, tendencja spadkowa obejmuje większość państw Bałkanów Zachodnich. Wyjątek stanowić będzie jedynie Kosowo, gdzie – jak wskazują prognozy statystyki – dojdzie do przyrostu liczby ludności z 1,9 mln do 2,22 mln obywateli (tj. o 17%). W Chorwacji (od 2013 roku – państwie członkowskim UE) liczba ludności ulec ma zmniejszeniu z 4,189 do 3,865 mieszkańców (tj. o 7,73%), w Bośni i Hercegowinie – z 3,507 do 3,217 (tj. o 8,27%), w Macedonii – z 2,083 do 1,991, (tj. o 4,42%) i w Albanii – z 2,930 do 2,825 (tj. 3,58%). W Serbii liczba ludności ulec ma spadkowi aż o 16,62% – z 7,040 do 5,870 obywateli (*The World Factbook* W/W/W).

góry postuguje się językiem czarnogórskim, a 44% językiem serbskim, należałoby uznać za niezbędne przyjęcie polityki, zgodnie z którą szczególna uwaga władz poświęcona zostałaby działaniom na rzecz równouprawnienia i zagwarantowania praw mniejszościom narodowym. W wielu szkołach, głównie w północnej części kraju, w których naukę pobierały dzieci z różnych środowisk, postugujące się językami innymi, niż czarnogórski, spór o kwestie językowe stał się podłożem konfliktu na poziomie lokalnym. O dyskryminacji Serbów i języka serbskiego w Czarnogórze, głośno wypowiadali się szczególnie przedstawiciele opozycji z proserbskich partii, organizacje pozarządowe, a nawet sami nauczyciele i wykładowcy (Tomović 2017). Dopiero pięć lat po uzyskaniu niepodległości, we wrześniu 2011 roku, czarnogórski rząd poszedł na kompromis i zdecydował, że nauczany w szkołach przedmiot będzie nosił nazwę „Język i literatura czarnogórska – serbska, bośniacka, chorwacka”.³ Na ile ów zabieg był głosem zrozumienia dla wspólnoty narodów, a na ile załagodzeniem sytuacji przed wyborami parlamentarnymi, które miały miejsce w październiku 2012 roku, można jedynie domniemywać. W każdym razie załagodził on sytuację i pozytywnie odbił się na wynikach wyborów, u władzy pozostawiając „zakorzenioną” od lat Demokratyczną Partię Socjalistów (DPS) Milo Djukanovića. W grudniu 2017 roku Czarnogórcy, za sprawą decyzji ze strony Międzynarodowej Organizacji Normalizacyjnej, uzyskali potwierdzenie odrębności języka czarnogórskiego od języka serbskiego. Język czarnogórski oficjalnie uzyskał międzynarodowy kod ISO 639-2 i tym samym ukrócił dalsze dyskusje, co do zbieżności, bądź odrębności obu języków. Dużą rolę w całym procesie odegrała z pewnością Narodowa Biblioteka Czarnogóry „Djurdje Crnojević”, za sprawą której, od ponad dziewięciu lat toczyły się zabiegi na rzecz potwierdzenia odrębności języka czarnogórskiego od języka serbskiego.⁴

Istotnym z punktu widzenia przyszłej stabilności w państwie wydaje się być również problem dysproporcji społecznych i ekonomicznych występujących na obszarze kraju. Potwierdzają je statystyki, zarówno samego urzędu statystycznego Czarnogóry, jak i analizy rynku pracy. Z danych MONSTAT wynika, że ponad połowa mieszkańców państwa zamieszkuje bardziej rozwiniętą, tj. południową część Czarnogóry. Odzwierciedleniem powyższego stanu rzeczy jest koncentracja miejsc pracy w stolicy – Podgoricy i jej obrębie oraz w miejscowościach nadmorskich, w których możliwości zarobku są zdecydowanie większe, niż w pozostałej części kraju. Sytuacja taka może negatywnie odbić się na czarnogórskiej gospodarce, gdyż z punktu widzenia ekonomicznego, jeśli nie dojdzie do poprawy warunków bytowych i zatrudnienia, w kolejnych latach można będzie spodziewać się nasilenia migracji i odpływu młodej siły roboczej z wyżej wymienionych, północnych obszarów Czarnogóry. Wyludnienie, do którego dochodzi na

³ Język czarnogórski uwzględnia 32 litery w alfabecie, których zapis może przyjmować wersję tacińską lub zgodną z cyrylicą, język serbski natomiast uznaje 30 liter.

⁴ Język czarnogórski posiada skrót CRN. Zwolennicy odrębności języka czarnogórskiego od serbskiego, opierając się na przykładach wcześniejszego wyodrębnienia języków chorwackiego i bośniackiego, podkreślali istniejące pomiędzy językami różnice, w tym, w szczególności wprowadzone w 2009 r. dwie nowe litery, istniejące tylko w języku czarnogórskim. Były one faktycznie stosowane najczęściej w oficjalnych tekstach, gdyż wśród społeczeństwa nie zyskały akceptacji, określając, jako sztuczny wytwór językowy. Od lutego 2017 roku litery zniknęły również z czarnogórskich dokumentów urzędowych (Tomović 2017).

północy kraju, staje się coraz większym problemem, z którym wydają się nie radzić sobie władze kraju. Na przykład, w miejscowościach skrajnie wysuniętych na północ (Pljevlja i Bijelo Polje), na przestrzeni lat 2003–2016 ubyło odpowiednio 12% i 20% mieszkańców (MONSTAT 2019b).

Duże nadzieje, odnośnie poprawy sytuacji na rynku pracy i tworzenia nowych miejsc zatrudnienia, obywatele państwa wiążą z Unią Europejską i oferowanymi przez nią funduszami. Czarnogóra korzysta obecnie już z programów pomocy przedakcesyjnej IPA (szerzej: *O IPA Programima W/WW*). Państwa kandydujące do wstąpienia do UE (Turcja, Albania, Czarnogóra, Serbia i była Jugosłowiańska Republika Macedonii) mogą korzystać z IPA w dziedzinie „Zasoby ludzkie” (wzmocnienie kapitału ludzkiego i walka z wykluczeniem społecznym).

Dodatkowo na pogłębianie się problemu wpływ może mieć występowanie na terytorium Czarnogóry licznych mniejszości narodowych. Bez wątpienia, zagadnienie to i aktywizowanie różnych grup narodowościowych w procesie równoważenia rozwoju całego kraju, powinno być jednym z filarów polityki spójności. Przedstawiciele mniejszości powinni być włączani w działania rządu i uczestniczyć w pracach czarnogórskiego parlamentu na równych prawach, gdzie mieliby okazję wyrażać swoje obawy i jasno mówić o swoich problemach czy oczekiwaniach.

Na północy Czarnogóry (w gminach Plevlja, Bijelo Polje, Plužine) mieszkają głównie Serbowie, na północno-wschodnim krańcu (w gminach Petnjica, Rožaje, Plav, Gusinje) dominują Bośniacy. Takie rozlokowanie mieszkańców przynależących do różnych narodowości i wyznań, w przypadku niewystarczającego zagwarantowania im warunków bytowych czy odpowiedniego wynagrodzenia, może prowadzić – podobnie, jak miało to miejsce w przypadku Serbów i języka serbskiego – do niezadowolenia i protestów. W dłuższej perspektywie czasowej może przyczynić się do asymilacji regionu, który pozbawiony większej kontroli mógłby stać się obszarem aneksji, przykładowo na północy kraju przez Serbię, co w dużej mierze zaważyłoby na bezpieczeństwie Czarnogóry i jej stosunkach w regionie.

Z pewnością w Czarnogórze nie powinny mieć miejsca sytuacje, jak ta, z którą w ostatnim czasie stykają się Albańczycy (30 tys. mieszkańców). Cztery partie mniejszości albańskiej (Albańska Partia Alternatywna, Albańska Unia Demokratyczna, Albańska Liga Demokratyczna, Demokratyczne Forum na Rzecz Integracji) w listopadzie 2017 roku podpisały porozumienie, w którym zobowiązały się do wspólnego udziału w wyborach lokalnych, dzięki czemu miałyby szansę na uzyskanie autonomii administracyjnej w Tuzi, miasteczku położonym w gminie Podgorica, zamieszkiwanym w większości przez Albańczyków (Mejдини 2017). Mimo obietnic, które pojawiły się przy okazji wyborów parlamentarnych (wspartych przez koalicję Albańczyków), a których realizacja nastąpić miała do maja 2017 roku, nie poczyniono żadnych zmian. Gdyby do tego doszło, o autonomię i używanie języka albańskiego w szkołach i urzędach mogliby wystąpić w dalszej kolejności, na przykład, Albańczycy zamieszkujący miejscowość Ulcinj i jej okolice, następnie Serbowie czy Bośniacy. Taka sytuacja mogłaby okazać się w dalszej perspektywie czasowej niebezpieczną dla utrzymania jedności Czarnogóry.

W trudnej sytuacji znajdują się Romowie, stanowiący w Czarnogórze 0,5% populacji. Wymagają oni specjalnego podejścia i asymilacji z resztą społeczeństwa, które pozwoli im trwać i funkcjonować w zmieniającym się otoczeniu. Podobnie, jak pozostali przedstawiciele mniejszości zamieszkujących Czarnogórę, zasługują oni na godne życie i poszanowanie. Należy im się dostęp do edukacji, służby zdrowia, rynku pracy. Choć i w tym przypadku trudno jest mówić o równych prawach i godnych warunkach. Służba zdrowia i opieka socjalna to kolejny poważny problem. Sam fakt, że w państwie nie ma cieszącego się tradycją wydziału lekarskiego stanowić może o potrzebie zatrudniania lekarzy, stomatologów (w państwie przypada 1 stomatolog na 20 000 osób) z zewnątrz lub udawania się na studia poza granice państwa, najczęściej do Belgradu. Trudne warunki lokalowe i słaba w porównaniu do państw europejskich/unijnych jakość sprzętu, a co za tym idzie – świadczonych usług, nie są dla młodych specjalistów powodem, dla którego po ukończeniu studiów i specjalizacji mieliby wracać do kraju. Wynagrodzenie młodych lekarzy, które przeciętnie wynosi ok. 640 EUR (*Najmanji budžet...* 2019), również nie jest na tyle wysokie, aby mogło pomóc w podjęciu decyzji o pozostaniu w kraju. Dla porównania, dane MONSTAT za 2017 rok o dochodach brutto w służbie zdrowia pokazują, że zarobki kształtują się na poziomie 820 euro i w porównaniu do lat wcześniejszych ulegają state-mu wzrostowi (MONSTAT 2019a).

Wyzwania w sferze szkolnictwa wyższego

W Czarnogórze działa jeden państwowy Uniwersytet w Podgoricy (crn. *Univerzitet Crne Gore*)⁵ oraz cztery prywatne uczelnie wyższe:

- ustanowiony w 2006 roku Uniwersytet Mediteran,⁶
- powołany w 2010 roku Uniwersytet Donja Gorica, Podgorica (UDG),⁷
- Uniwersytet Adriatik,⁸
- samodzielny FPM Bar⁹.

⁵ Na uczelni można studiować na następujących wydziałach: ekonomii (Podgorica), prawa (Podgorica), nauk politycznych (Podgorica), elektrotechnicznym (Podgorica), mechanicznym (Podgorica), metalurgiczno-technologicznym (Podgorica), budownictwa (Podgorica), architektury (Podgorica), przyrodniczo-matematycznym (Podgorica), medycznym (Podgorica), filozofii (Podgorica), filologii (Podgorica), biotechnologii (Podgorica), wychowaniu fizycznym (Nikšić), turystyki i hotelarstwa (Kotor), marynistycznym (Kotor), sztuk pięknych (Cetinje), sztuk teatralnych (Cetinje), muzykologii (Cetinje), fizjoterapii (Igallo).

⁶ Studiować można na następujących kierunkach: turystyka (Bar), biznes (Montenegro Business School) w Podgoricy, technologia informacyjna (Podgorica), wizualizacja (Fakultet za vizuelne umjetnosti) w Podgoricy, filologia (Podgorica) (Licencirane i akreditovane... WWW).

⁷ Uniwersytet UDG mieści się w Podgoricy i oferuje następujące możliwości: międzynarodową ekonomię, finanse i biznes, systemy informacyjne i technologie, studia humanistyczne, prawo, sztukę, politechnikę, technologię żywności, bezpieczeństwo żywności i ekologię, design i multimedia, zarządzanie wychowaniem fizycznym (branża sportowa), zarządzanie transportem i komunikacją (Berane), kulturę i turystykę, filologię (Licencirane i akreditovane... WWW).

⁸ Uniwersytet Adriatik oferuje studia z zakresu zarządzania (Herceg Novi), marynistykę (Tivat), biznes i turystykę (Budva), ekonomię zatrudnienia (Bar), marynistykę (Bar) (Licencirane i akreditovane... WWW).

⁹ Na FPM Bar studenci mogą podjąć naukę z zakresu: zarządzania rynkiem pracy (Bar), europeistyki (Podgorica), transportu, komunikacji i logistyki (Budva), międzynarodowego zarządzania turystyką i hotelarstwem (Licencirane i akreditovane... WWW).

Większość wydziałów mieści się, co zrozumiale, albo w stolicy państwa, albo na południu kraju, co ponownie wskazuje, że północna część Czarnogóry (wyjątek stanowi zarządzanie transportem i komunikacją Uniwersytetu UDG w Berane) nie może zaoferować młodym nawet kształcenia na poziomie wyższym. Tym samym sytuacja ta zmusza reszcie młodych do przesiedlania się z rodzinnych miejscowości za poszukiwaniem wykształcenia. Zarówno na uniwersytecie państwowym, jak i uniwersytetach prywatnych dominują kierunki humanistyczne i inżynierskie działające w systemie: 3 (studia podstawowe „bachelor”) +1 (studia specjalizacyjne) +1 (studia magisterskie). Od 2017 roku, decyzją Rządu Czarnogóry wprowadzono zmiany w *Ustawie o kształceniu wyższym*, zgodnie z którymi studia podstawowe (3 lata) i studia magisterskie (2 lata) dla wszystkich studentów pobierających naukę, zgodnie z modelem po reformie, będą bezpłatne¹⁰. Zgodnie z zapowiedzią Ministra Oświaty – Damira Šehovića, powinno to stworzyć równe szanse dla wszystkich, którzy chcą podjąć naukę, w tym dla młodzieży zdolnej, ale bez wystarczających środków finansowych, podnieść jakość kształcenia i dostosować je do potrzeb rynku pracy (*Besplatne studije...* 2017). Wraz z reformą i zmianą modelu studiowania z 3+1+1+3 (studia doktoranckie) na 3+2+3 (studia doktoranckie) powołano Agencję ds. Jakości Kształcenia (crn. *Agencija za kvalitet visokog obrazovanja*), której głównym zadaniem będzie nadzorowanie przebiegu wdrażanych reform i czuwanie nad poziomem oświaty. Studia na uczelniach prywatnych kosztują od 1000 do 1500 euro (Bojanić 2017). Jak pokazują badania, w roku akademickim 2016/2017 na studia podstawowe¹¹ zapisało się 3 456 studentów, z czego największą popularnością cieszył się Fakultet elektrotechniczny (332 osoby), dalej: filologia (325 osób), filozofia (292 osoby), prawo (269 osób), marynarka (262 osoby), medycyna (246 osób) oraz kierunek przyrodniczo-matematyczny (233 osoby) (Komnenić 2017).

Stan reformy sądownictwa

W Czarnogórze duży odsetek absolwentów stanowią prawnicy. Racjonalizacja sieci sądownictwa i dostosowania liczby sądów, ale i sędziów do aktualnych potrzeb państwa i społeczeństwa są niezbędne dla dalszego sprawnego funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości. Eksperci zwracają uwagę, że sytuacja ta stwarza duży problem. Dane z raportu CEPEJ za 2016 rok, pokazują, że w Czarnogórze przypada 3,5 sądów na 100 000 mieszkańców, podczas gdy średnia europejska wynosi 1,8 na 100 000 mieszkańców. Jednocześnie liczba sądów pierwszej instancji na 100 000 mieszkańców, w Czarnogórze, wynosi 2,9, podczas gdy średnia europejska wynosi 2 (The World Bank W/W). „Z tego względu konieczne jest ustanowienie optymalnej liczby sędziów, prokuratorów i personelu, który poddawany będzie cyklicznym szkoleniom, mającym na celu podniesienie ich kwalifikacji i zdolności do wykonywania powierzonych im funkcji” – czytamy w Raporcie Banku Światowego.

¹⁰ Wcześniej opłaty za studia na Uniwersytecie państwowym kształtowały się na poziomie 250-1000 euro (Bojanić 2017).

¹¹ Studenci zapisani na studia na uniwersytecie państwowym i na uniwersytetach prywatnych.

Pomimo, że od chwili uzyskania przez Czarnogórę niepodległości upłynęło już ponad dwanaście lat, nie można powiedzieć, że w państwie stworzone zostały skuteczne mechanizmy, które sprostaby funkcjonowaniu w pełni skutecznego i niezależnego systemu sądownictwa, o którym mówiono w 2007 roku. Niskie płace wśród sędziów i pracowników administracji, wpływy polityczne i partyjne na decyzje wymiaru sprawiedliwości, stronnictwo, brak odpowiedniej infrastruktury i warunków do pracy, stanowią kluczowe przeszkody na drodze ku dalszym reformom tego segmentu. Przeszkody, które dostrzegane są nawet przez przeciętnych obywateli, w znacznej mierze umniejszają ich odczucia dotyczące bezpieczeństwa czy sprawiedliwości. Ponad połowa ankietowanych w 2016 roku Czarnogórców ma negatywny stosunek do pracy sędziów i prokuratury. Uważają oni, że polityka i presja polityczna oraz konotacje personalne należą do kluczowych kryteriów, które przyczyniają się do tego, że sędziowie nie działają zgodnie z prawem, zasadami etycznymi, a raczej zgodnie z ogólnym nakazem. Są oni również podatni na gratyfikacje pieniężne. Brakuje nadzoru i sankcji, którym podlegaliby sędziowie działający wbrew uczciwym zasadom (Council of Europe 2015). Pomimo, że reforma sądownictwa na obszarze Czarnogóry wdrażana jest od ponad siedemnastu lat, w mentalności obywateli nic się nie zmienia. Jako kluczowe strategie, które odmienić mają czarnogórski wymiar sprawiedliwości uważa się: *Reformę Sądownictwa przyjętą na lata 2014–2018*, *Strategię dotyczącą technologii informacyjnych i komunikacji w sądownictwie*, obejmującą lata 2016–2020, *Strategię zarządzania zasobami ludzkimi w instytucjach sądowych na lata 2016–2018* (Council of Europe 2015). Tymczasem brakuje tego, co najważniejsze – jasnego przekazu, powszechnego dostępu do informacji, braku stronnictwa, pomocy przeciętnym obywatelom, którzy nie radzą sobie z biurokracją, często nie mają wiedzy ani zdolności, aby bronić swej pozycji przed sądami, są nieświadomi swoich praw i obowiązków. Często obywatele nawet nie wiedzą, że mogą wnosić odwołania i skargi, jeśli stwierdzą, że zostały naruszone podstawowe zasady w postępowaniu sądowym.

Korupcja i układy odgrywają także kluczową rolę przy obsadzaniu stanowisk urzędniczych (szczególnie na nowych stanowiskach, przy pierwszym zatrudnieniu), załatwianiu spraw administracyjnych, ubieganiu się o dostęp do służby zdrowia i leczenie, załatwianiu miejsc na uczelniach publicznych (brak egzaminów wstępnych) czy w akademikach. Powiązania klanowe i „dowody wdzięczności” odgrywają istotną rolę i w Czarnogórze nie dziwią nikogo.

Trudnym do zwalczenia problemem jest przestępczość zorganizowana. Położenie Czarnogóry (nad Morzem Adriatyckim, na Szlaku Bałkańskim, będącym głównym szlakiem dla przemytu narkotyków i handlu ludźmi), w pewnym sensie ułatwia prowadzenie tego typu działalności. Czarnogóra podjęła walkę z korupcją w momencie, gdy zobowiązała się prowadzić negocjacje akcesyjne z Unią Europejską. Nie bez powodu zastosowano również w stosunku do niej zasady, określane mianem „Nowego Podejścia” (ang. *New Approach*), polegające na rozpoczęciu i ostatecznym zakończeniu negocjacji od najtrudniejszych rozdziałów, tj. rozdziału 23 „Sądownictwo i prawa podstawowe” oraz rozdziału 24 „Sprawiedliwość, wolność i bezpieczeństwo”, w których postęp decyduje o przebiegu całości negocjacji.

Jak pokazują Raporty Komisji Europejskiej, w dalszym ciągu nie zostały jednak wy-starczająco dopracowane i wprowadzone w życie prawne i instytucjonalne ramy, które przyczyniłyby się do zapobieżenia nadmienionemu procederowi. Pomimo, że przyjęto kilka ustaw antykorupcyjnych, w lutym 2015 roku powołano do życia *Specjalny Urząd Prokuratora Publicznego Czarnogóry* (ang. *Special Public Prosecutor's Office of Montenegro*), odpowiedzialnego za organizację i działalność Prokuratury Specjalnej, zwalczanie korupcji, przestępczości zorganizowanej, dochodzenie do prawdy w zakresie zbrodni wojennych, walkę z terroryzmem i praniem brudnych pieniędzy (Council of Europe 2015). W 2016 roku ustanowiono *Agencję ds. Przeciwdziałania Korupcji* (ASK) – kluczową instytucję dla budowania uczciwości i zapobiegania korupcji. W walkę przeciwko korupcji w Czarnogórze włączyli się czołowi europejscy politycy, oferując pomoc w zwalczaniu procederu i chęć dzielenia się doświadczeniami (Janković 17.08.2018). Mimo to, problem jest nadal widoczny. Istnieje szereg niedociągnięć na poziomie instytucjonalnym, które uniemożliwiają bardziej efektywne egzekwowanie przepisów prawa i przeciwstawianie się korupcji, zarówno na poziomie krajowym, jak i lokalnym. W rzeczywistości, w Czarnogórze trudno jest zgłosić korupcję, brakuje centralnej instytucji, która koordynowałaby i śledziła wykonywanie działań z zakresu zwalczania korupcji w państwie, a lokalne powiązania i znajomości, nawet tym, którzy mają styczność z procederem odbierają odwagę, aby podzielić się z innymi swoją wiedzą (Janković 28.09.2018). Taka sytuacja wyraźnie pokazuje, że władze muszą w dalszym ciągu usilnie zabiegać o właściwe działania i skutecznie egzekwować prawa i obowiązki instytucji odpowiedzialnych za kluczowe problemy państwa.

W Czarnogórze od lat 90. ubiegłego wieku władza skupiona jest wokół tych samych osób – byłego prezydenta Czarnogóry Filipa Vujanovića, byłego Premiera, obecnej głowy państwa Milo Djukanovića¹² i bliskich im, zaufanych polityków z Demokratycznej Partii Socjalistycznej (DPS). Bez powiązań osobistych lub partyjnych trudno jest w Czarnogórze osiągnąć sukces i prowadzić duże interesy. Uzależnienie od sprawujących władzę umniejsza poparcie opozycji i każdorazowo, w trakcie wyborów, popycha do wspierania partii rządzącej. Zmiany w obozie rządzących miały nastąpić na skutek zamachu stanu, który zaplanowany został w przeddzień wyborów parlamentarnych, zaplanowanych na 16 października 2016 roku. Pod nadzorem Rosji i – jak wynikało z wypowiedzi czarnogórskiego prokuratora z dnia 19 lutego 2017 roku – także przy współpracy z częścią czarnogórskiej opozycji¹³, grupa obywateli serbskich miała doprowadzić do zamieszek na ulicach Podgoricy i przejąć władzę w państwie. W planach uwzględniano również porwanie i zabójstwo ówczesnego premiera Czarnogóry – Milo Djukanovića (Seroka 2017). Nie udało się jednak doprowadzić do zgładzenia premiera, wydarzenia wpłynęły jedynie na jego decyzję o chwilowym, jak się okazało, zejściu ze sceny politycznej.

¹² Ostatnie wybory prezydenckie w Czarnogórze odbyły się dnia 14 kwietnia 2018 roku, uzyskując 53,9% głosów. (DIK... 2018)

¹³ Prokurator podkreślał, że w próbę przeprowadzenia zamachu stanu zaangażowani byli sprzeciwiający się akcesji do NATO politycy i prorosyjska koalicja Front Demokratyczny, obejmującą Nową Serbską Demokrację z Andriją Mandićem na czele oraz Demokratyczną Partię Ludową z Milanem Kneževićem.

Działania nie przyniosły także destabilizacji wewnątrz państwa i nie przyczyniły się do umniejszenia pozycji polityka na arenie międzynarodowej. Ostatecznie październikowe wybory parlamentarne w Czarnogórze zostały uznane za przeprowadzone prawidłowo, co potwierdzili w swych sprawozdaniach przedstawiciele Unii Europejskiej i obserwatorzy OBWE i NATO (Seroka 2017). Demokratyczna Partia Socjalistyczna (DPS) kierowana przez Milo Djukanovića, wsparta przez mniejszości narodowe albańską, bośniacką i chorwacką, ostatecznie obroniła swą pozycję, pozostając przy władzy na kolejne lata i trwając w realizacji przyjętych w 2006 roku założeń (Seroka 2017). Poparcie Milo Djukanovića znalazło swoje odzwierciedlenie także w wyborach prezydenckich, w których pokonał pozostałych kandydatów już w pierwszej turze wyborczej, uzyskując 53,9% (DIK... 2018).

Stan konwergencji gospodarki Czarnogóry z Unią Europejską

Próba oceny poziomu rozwoju gospodarczego Czarnogóry i ekspozycji problemu konwergencji gospodarki państwa z Unią Europejską, wymaga przeanalizowania podstawowych wskaźników makroekonomicznych. Na pierwszy plan wysuwa się w tym przypadku wskaźnik, jakim jest produkt krajowy brutto (PKB). Jako jeden z podstawowych mierników dochodu narodowego, precyzyjnie opisuje wartość w cenach rynkowych wszystkich finalnych dóbr i usług wytworzonych w danym roku na terytorium danego kraju (Begg et al. 2007). PKB uważany jest za najbardziej realny miernik wzrostu gospodarczego. Może być on analizowany w różnych ujęciach. Aby jednak zobrazować zmiany gospodarcze, najbardziej miarodajną w przypadku Czarnogóry wydaje się być analiza tempa wzrostu PKB oraz wskaźnik PKB *per capita*, w bieżących dolarach amerykańskich. Analizując tempo wzrostu PKB Czarnogóry, dostrzec należy trzy fazy. Pierwsza z nich obejmuje pierwsze dwa lata po uzyskaniu niepodległości. Przyniosły one znaczący wzrost gospodarczy, który określić można jako fazę szybkiego wzrostu. W roku 2007 gospodarka rozwinęła się o niemal 11%, natomiast w roku 2008 gospodarka odnotowała wzrost o prawie 7% (The World Bank 2017).

Faza druga – to lata, gdy Europę trawił światowy kryzys gospodarczy, którego początku dopatrywać można się na przelocie 2008 i 2009 roku. Odcisnął on istotne piętno na gospodarce Czarnogóry, bardzo podatnej na impulsy zewnętrzne. Gospodarka tego małego kraju w dużej mierze zależy od gospodarek krajów ościennych, których znaczenie nie było jednak na tyle znaczące, ażeby nie „zassać” impulsów światowego kryzysu. W tym czasie, w latach 2009 i 2010 kurczyły się gospodarki wszystkich krajów europejskich, poza Polską, której udało się nawet i w tym okresie odnotować minimalne wzrosty PKB.

Wyraźnie widać, że małe gospodarki były zdecydowanie bardziej podatne na turbulencje światowej gospodarki i odnotowywały zdecydowane spadki. Przykładowo, gospodarka Islandii w roku 2009 zaliczyła spadek o prawie 7% (The World Bank 2017), co oznaczało wówczas większy o prawie półtora procent regres w stosunku do gospodarki Czarnogóry. Dla gospodarki Czarnogóry druga faza rozwoju przyniosła drastyczne konsekwencje, z którymi częściowo poradzono sobie dopiero po 2010 roku.

Od roku 2011 Czarnogóra znajduje się w trzeciej fazie, którą należy określić fazą stagnacji. W fazie tej widoczne są w czarnogórskiej gospodarce charakterystyczne „kurczenia się” lub „wzrosty”, w przedziale od -3% PKB do $+3\%$ PKB (The World Bank 2017). W roku 2016 tempo wzrostu PKB Czarnogóry wyniosło $2,5\%$, co w stosunku do średniej określonej dla Europy i Azji Środkowej, na poziomie $1,74\%$, nie oznaczało dobrego wyniku (The World Bank 2017). W styczniu 2018 roku odnotowano wysokie tempo wzrostu (na poziomie 4%), co nie było jednak zjawiskiem mocno zadziwiającym, gdyż wyniki w innych krajach Europy oscylowały wokół rekordowych wartości. Konstatując, należy stwierdzić, że próba dogonienia Europy i świata, w podobnym tempie, zajęłaby Czarnogórze, nie dziesiątki, a wręcz setki lat.

W ujęciu badania PKB *per capita* w bieżącej wartości dolarów amerykańskich, należy dostrzec na początku niewielkie rozbieżności pomiaru w ramach trzech największych ośrodków estymujących te wielkości w roku 2016. W badaniach *Międzynarodowego Funduszu Walutowego*, PKB Czarnogóry wyniósł 4.126 mln USD, co w zestawieniu przygotowanym przez tę organizację, oznaczało 151 miejsce w rankingu krajów świata (The World Bank 2017). Nieznaczne różnice pokazują wyniki pomiarów PKB, przeprowadzone przez *Bank Światowy* – 4.173 mln USD (155 miejsce w światowym rankingu), oraz *CIA World Factbook* – 4.175 mln USD (160 miejsce) (The World Bank 2017). Występujące rozbieżności wynikają, w zdecydowanie przeważającej mierze, z różnic kursu walutowego USD, przyjętego do szacunków (International Monetary Fund WWW).

Powyżej zaprezentowane statystyki pokazują, iż gospodarka Czarnogóry znajduje się w połowie drugiej setki krajów świata. Porównując miejsce w rankingu z miejscem w rankingach populacji, można odnotować wprost proporcjonalną zależność, bowiem w statystykach liczby ludności Czarnogóra zajmuje miejsce 168, przy liczbie około 630 tys. obywateli. Dlatego wskaźnik PKB mierzony *per capita*, czyli mierzony „na głowę” mieszkańca, może obiektywnie obrazować zarówno stan rozwoju gospodarczego danego kraju, jak i pokazywać uśredniony poziom życia obywateli.

W roku 2016 PKB *per capita* liczony w bieżących dolarach amerykańskich Czarnogóry wyniósł 6.707 USD, co w rankingu Międzynarodowego Funduszu Walutowego oznaczało 81. gospodarkę świata (International Monetary Fund WWW). Dla porównania: mieszkaniec Czarnogóry jest 15 razy biedniejszy od Luksemburczyka, a 12 razy od Szwajcara. W zestawieniu z Polakiem, Czarnogórzec wytwarza prawie 2 razy mniej PKB *per capita*. Wśród krajów byłej Jugosławii, Czarnogóra plasuje się na trzecim miejscu za Słowenią, której mieszkańcy w roku 2016 wytwarzali trzykrotnie wyższy produkt krajowy brutto, oraz Chorwacją, której mieszkańcy wytwarzali dwukrotnie większy PKB (International Monetary Fund WWW). Ciekawym porównaniem jest natomiast o 25% niższy PKB *per capita* Serbii w 2016 roku, która do 2006 roku dzieliła wspólny los z Czarnogorą. Wydaje się, że zjawiskiem istotnym dla rozwoju gospodarczego Czarnogóry jest fakt spadku PKB *per capita* od 2008 roku, kiedy to poziom produktu krajowego brutto wyniósł 7.325 USD (International Monetary Fund WWW), co oznacza, iż w omawianym okresie nastąpiło obniżenie poziomu tego wskaźnika o ok. 9% .¹⁴

¹⁴ W bardzo podobnym trendzie znajduje się gospodarka Serbii, która również od 2008 roku nie notuje wzrostu PKB *per capita*. Wartość wskaźnika w analogicznym okresie wykazuje spadek o ponad 10% .

Analizując wskaźnik PKB *per capita* dla Europy i Azji Środkowej można uznać, iż osiągnięte rezultaty w przypadku obu krajów bałkańskich są lepsze niż średnia wartość wskaźnika dla omawianego regionu, gdyż odnotowany spadek PKB *per capita* wynosi tutaj 16% (Trading Economics WWW). Biorąc pod uwagę fakt, iż poziom wskaźnika PKB *per capita* Czarnogóry w stosunku do średniej dla Europy i Azji Środkowej wynosi 30%, trudno za zadowalające uznać, iż udało się osiągnąć spadek wartości niższy o ok. 7%, gdyż ten regres znajduje odzwierciedlenie w obniżeniu poziomu życia obywateli, z uwagi na ścisłą korelację wartości tego wskaźnika z realnymi dochodami ludności.

Kolejnym wskaźnikiem makroekonomicznym, opisującym stan gospodarki, jest inflacja. Wskaźnik inflacji określa wzrost przeciętnego poziomu cen w gospodarce. Wzrost ten skutkuje spadkiem realnej wartości siły nabywczej pieniądza krajowego, a przy stałym bądź rosnącym wolniej od wzrostu cen wzroście płac – ubożenie obywateli.

Według danych za listopad 2017 w przypadku Czarnogóry inflacja wyniosła 2,4% i nieznacznie wzrosła w porównaniu do poprzedniego okresu (październik), w którym zanotowano 2,3%, a w roku – 2016 ok. 1,5% (Trading Economics WWW). Ten wynik oznacza, iż można mówić tutaj o inflacji petzającej (do 5%). Jest to zjawisko normalne w gospodarce, nie wywołujące poważniejszych trudności ani negatywnych skutków ekonomicznych – poziom cen podnosi się w stosunkowo wolnym tempie, co nie jest groźne dla stabilności gospodarki. Przy inflacji petzającej nie ma zazwyczaj większego problemu z ochroną wartości pieniądza – oferowane oprocentowanie nawet bezpiecznych produktów finansowych (lokaty, obligacje) pozwala utrzymać siłę nabywczą zgromadzonych oszczędności.

Spoglądając na gospodarkę globalną, tendencje te aktualnie zaobserwować można w większości krajów świata. Średni poziom inflacji światowej gospodarki wyniósł w roku 2016 1,61%, a w państwach Europy i Azji Środkowej był jeszcze niższy i wynosił 0,38%. Dla porównania: w Serbii w roku 2016 inflacja wyniosła 1,2% (International Monetary Fund WWW).

Największym problemem gospodarki Czarnogóry jest wysoka stopa bezrobocia, sięgająca w listopadzie 2017 roku 22,5% (Trading Economics WWW). Dodatkowo, wartość bezrobocia rośnie, choć eksperci z *Trading Economics* szacują, iż od 2018 roku wartość ta będzie miała tendencję spadkową. Pod koniec 2018 roku ma ona osiągnąć 18,6%, a w roku 2020 – 16,5% (Trading Economics WWW). Obserwowane wartości oznaczają katastrofalne wręcz skutki dla czarnogórskiej gospodarki. Jak na kraj kandydujący do członkostwa w UE, wartości te niepokoją negocjatorów, bowiem średnia stopa bezrobocia w UE wynosi aktualnie 7,3%. Nadto niepokojącym zjawiskiem w Czarnogórze jest wysoka stopa bezrobocia wśród młodzieży, która oscyluje w granicach 40%, co przy średniej unijnej 16,2% również oznacza w chwili obecnej diametralne dysproporcje (Trading Economics WWW). Wchodząc głębiej w strukturę geograficzną problemu bezrobocia, dostrzec można również liczne dysproporcje. Jedynie w obszarze gospodarczym stolicy kraju – Podgoricy, jak również w obszarze nadmorskim, młodzi ludzie mogą liczyć na zatrudnienie i aktualizację ofert pracy. Pozostałe, nieuprzemysłowione regiony oraz te, ze stosunkowo niewielką ilością atrakcji turystycznych, stają się również problemem nierównoważonego rozwoju.

Istotnym elementem dla koniunktury gospodarki Czarnogóry jest niższa od średniej unijnej wartość długu publicznego mierzonego w stosunku do PKB. Wysokość długu publicznego na poziomie 63,7% to *de facto* poziom 3/4 całej Unii Europejskiej. Dla porównania: jeden z rekordzistów Unii Europejskiej – Włochy – uzyskiwał już poziom przekraczający 133% PKB (Trading Economics W/W/W). W rzeczywistości oznacza to, iż państwo to nie jest nadmiernie zadłużone w stosunku do swoich obywateli. Taka sytuacja daje dużą stabilizację, gdyż nie występuje ryzyko niewypłacalności wewnętrznej. W Czarnogórze działa giełda papierów wartościowych. Zlokalizowana jest w Podgoricy, a początki jej funkcjonowania można datować na rok 1993. Jak pokazują dane, kapitalizacja spółek wynosi 2.875 mln EUR. 21 spółek działa na 2 parkietach. Potencjał rynku kapitałowego jest zatem ogromny, z uwagi na mały udział spółek oraz niską, wręcz symboliczną ich wartość (Montenegro Berza W/W/W).

Podsumowanie

Postawione na wstępie artykułu pytania (także te o przesłanki, które pozwolą określić szanse i zagrożenia dla dalszego społeczno-gospodarczego rozwoju Czarnogóry), jak wynika z badań, pod wieloma względami stanowią zagadnienia dość złożonej natury. Ich całościowe wyjaśnienie i omówienie z racji objętości artykułu jest sprawą trudną. Dlatego zostały one zasygnalizowane, przybierając nieraz formę skróconych wywodów. Prowadzą one, w opinii autorów, do wniosku, że Czarnogóra – wbrew temu, o czym w 2018 roku mówił czarnogórski minister spraw zagranicznych – nie uzyska członkostwa w Unii Europejskiej wcześniej niż w 2025 roku. Przyszłość akcesji do UE uwarunkowana jest spełnieniem kryteriów społeczno-ekonomicznych, które częściowo zostały osiągnięte przez Czarnogórę w wyniku przeprowadzonego pierwszego etapu procesu transformacji. Mimo niezaprzeczalnych postępów w kwestiach zgodnych z literą prawa, w państwie nadal przemawiają jednak względy pozaformalne. Zapisy wynikające z ustaw – to jedno, układy, powiązania – to czarnogórska rzeczywistość, z którą trudno jest mierzyć się w ok. 630 tysięcznym państwie. Szansą dla Czarnogóry jest Unia Europejska, największym zagrożeniem – korupcja i przestępczość zorganizowana, które ujmują jej wiarygodność i stawiają pod znakiem zapytania dalszy postęp w dziedzinie praworządności.

Mimo, że Czarnogóra znajduje się w dość zaawansowanym stadium negocjacji akcesyjnych z Unią Europejską, zmaga się z szeregiem problemów, przede wszystkim natury społecznej. Uwarunkowania polityczne państwa i dawne więzi z byłymi republikami jugosłowiańskimi sprawiają, że Czarnogóra nie jest krajem jednolitym pod względem narodowościowym, językowym i wyznaniowym. Mimo istniejącego *consensusu*, nie można być pewnym, że w dłuższej perspektywie czasowej dysproporcje społeczne nie popchną przedstawicieli mniejszości narodowych i etnicznych do ubiegania się o lepsze warunki bytowe i nie wywołają protestów, które mogłyby przerodzić się w wystąpienia na rzecz aneksji poszczególnych *opština* do Serbii, Albanii, czy Bośni i Hercegowiny, co zagroziłoby bezpieczeństwu państwa. Niski standard życia, brak możliwości kształcenia, podnoszenia kwalifikacji zawodowych, znalezienia pracy,

szczególnie widoczny w północnej części kraju, dalekie od oficjalnie podawanych w statystykach wynagrodzenia, sprawiają, że w Czarnogórze z każdym rokiem wzrasta liczba migracji. Są to zarówno migracje wewnętrzne, o charakterze zarobkowym, nasilające się przede wszystkim w sezonie letnim, przyjmujące kierunek wieś–miasto, ale i stałe zmiany miejsca zamieszkania, związane z bezpowrotnym przekraczaniem granic państwa, głównie przez osoby w wieku produkcyjnym, zdolne do pracy. Przeszkodą dla wielu przedsiębiorców i mniejszych biznesmenów jest panująca w kraju korupcja. Ugruntowane głęboko w świadomości obywateli sposoby prowadzenia interesów nie dla wszystkich są do przyjęcia. Demotywią brakiem przejrzystości przepisów, pierwszeństwem przysługującym osobom bliskim partyjnie i spokrewnionym z władzą, ułatwiając im dojście, m.in. do przetargów, korzystnego zakupu gruntów, nieruchomości, odbierając tym samym możliwość równego traktowania pozostałych osób. Mimo formalnego wywiązywania się przez władze Czarnogóry ze zobowiązań wynikających z negocjacji akcesyjnych, w rzeczywistości w państwie niewiele się zmienia. Dla przeciętnego obywatela realia pozostają nieprzerwane od lat.

Gospodarka Czarnogóry znajduje się w fazie wzrostu, jednakże z występującymi licznymi turbulencjami. Atrakcyjność turystyczna oraz post-jugosłowiańska infrastruktura przemysłowa są kotłem zamachowym gospodarki. Od ich rozwoju zależeć będzie, czy kraj ten zacznie odnosić sukcesy. W chwili obecnej, jak chociażby pokazuje wartość kapitalizacji giełdy papierów wartościowych, istnieje wielkie zapotrzebowanie na kapitał. Napływające inwestycje głównie z Emiratów Arabskich oraz Rosji stanowią ok. 758 mln EUR. W latach 2018–2020 eksperci nie przewidują znaczących wzrostów w skali BIZ. Oceniają, że ich wartość może wzrosnąć do poziomu 850 mln EUR (Montenegro Berza WWW). Jeśli tak się stanie, Czarnogóra zyska szansę na umocnienie swej pozycji, rozbudowę infrastruktury, bazy turystyczno-rekreacyjnej, tym samym stając się bardziej rozpoznawalną i konkurencyjną w regionie, tak w oczach członków Unii Europejskiej, jak i przyszłych inwestorów spoza Starego Kontynentu.

Małgorzata Łakota-Micker – doktor habilitowana, absolwentka Instytutu Studiów Międzynarodowych Wydziału Nauk Społecznych oraz Filologii Słowiańskiej (profil serbsko-chorwacki) Uniwersytetu Wrocławskiego. Od 2009 roku pracuje na Wydziale Nauk Społecznych UWrocław. Zajmuje się problematyką krajów Europy Środkowo-Wschodniej i stosunkami euroatlantyckimi oraz dyplomacją. Autorka licznych publikacji i monografii poświęconych państwom Bałkanów Zachodnich, w tym dot. akcesji Republiki Chorwacji do NATO (2011), Unii Europejskiej (2011) oraz monografii: *Czarnogóra. Studia nad bezpieczeństwem* (Wyd. II, 2015), czy *Instrumentarium przyszłego dyplomaty* (2016).

Małgorzata Łakota-Micker – habilitated doctor, graduated from International Relations of the Institute of International Studies at the Faculty of Social Sciences and Slavic Philology (Serbo-Croatian profile) at the University of Wrocław. She has been working at the Faculty of Social Sciences of the University of Wrocław since 2009. She deals with the issues of Central and Eastern European countries and Euro-Atlantic relations, as well as diplomacy. Author of numerous publications and monographs devoted to Western Balkan countries, including the accession of the Republic of Croatia to the EU (2011), NATO (2011) and monographs: *Montenegro. Studies on security* (2nd ed., 2015), or *Instrumentarium of the future diplomat* (2016).

tia to NATO (2011), to the European Union (2013) and monographs: *Montenegro. Security studies* (2nd edition, 2015) or *Instrumentarium for the future diplomats* (2016).

Benjamin Noga – doktor, absolwent Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu i Uniwersytetu IHI w Zittau (Niemcy). Adiunkt w Instytucie Zarządzania Wyższej Szkoły Bankowej we Wrocławiu. Jednocześnie pracuje w biznesie, zarządzając spółkami prawa handlowego. Autor wielu publikacji naukowych, w tym kilku zagranicznych.

Benjamin Noga – Ph.D., graduated from Wrocław University of Economics and the IHI, Zittau (Germany). Assistant professor at the Institute of Management of the WSB. At the same time he works in business, managing commercial law companies. Author of 30 scientific publications, including several foreign.

➔ Bibliografia

- BEGG David, FISCHER Stanley, DORNBUSCH Rudiger (2007), *Makroekonomia*, Warszawa.
- BOJANIĆ Gordana (2017), *Kako upisati fakultet u Crnoj Gori*, „MONDO”, <http://mondo.me/a598520/Info/Drustvo/Kako-upisati-fakultet-u-Crnoj-Gori.html> (10.04.2017).
- BESPLATNE STUDIJE za sve studente Univerziteta Crne Gore (2017), „Vijesti”, <http://www.vijesti.me/vijesti/besplatne-studije-za-sve-studente-univerziteta-crne-gore-942444>, (15.06.2017).
- COUNCIL OF EUROPE (2015), *Law on Special Public Prosecutor's Office of Montenegro*, European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission), Opinion no. 794, CDL-REF(2015)012, Strasbourg, 15 April 2015, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2015\)012-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2015)012-e) (15.04.2015).
- DARMANOVIĆ Srđan (2017), *Crna Gora članica EU 2022. godine*, „Vijesti”, <http://www.vijesti.me/vijesti/darmanovic-crna-gora-clanica-eu-2022-godine-934410> (20.04.2017)
- DIK: Djukanović 53,9 odsto, Bojanoć 33,4, Vuksanović 8,2 (2018), „Vijesti”, <http://www.vijesti.me/vijesti/dik-dukanovic-539-odsto-bojanic-334-vuksanovic-82-984505> (16.04.2018).
- INTERNATIONAL MONETARY FUND (WWW), *Montenegro*, <http://www.imf.org/external/ns/search.aspx?NewQuery=montenegro&submit> (14.02.2018).
- JANKOVIĆ Srđan (17.08.2018), *Merkel: Pomoć Crnoj Gori za borbu protiv korupcije*, Radio „Slobodna Evropa”, <https://www.slobodnaevropa.org/a/markovic-posjeta-crna-gora-merkel-njemacka/29439600.html>, (20.11.2018).
- JANKOVIĆ Srđan (28.09.2018), *Korupcija u Crnoj Gori i dalje zabrinjavajuća*, Radio „Slobodna Evropa” <https://www.slobodnaevropa.org/a/29515003.html> (28.09.2018)
- KOMNENIĆ Bojana (2017), *Statistika, elektrotehnika, ekonomija i jezici najpopularniji*, „Antena M”, <http://www.antenam.net/drustvo/36004-ucg-statistika-elektrotehnika-ekonomija-i-jezici-najpopularniji> (07.05.2017).
- LICENCIJANE I AKREDITOVANE ustanove visokog obrazovanja u Crnoj Gori (WWW), Ministarstvo prosvjete Crne Gore, http://www.mpin.gov.me/informacije/licencirane_ustanove (12.04.2018).
- ŁAKOTA-MICKER Małgorzata (2015), *Czarnogóra. Studia nad bezpieczeństwem*, wyd. II uzupełnione, Londyn.
- ŁAKOTA-MICKER Małgorzata, NOGA Benjamin (2020), *Ewolucja subprocesu Czarnogóry*, „Przegląd Europejski”, nr 1/2020.

- MEJDINI Fatjona (2017), *Tirana Brokers Deal Uniting Montenegro's Albanian Parties*, "Balkan Insight", <http://www.balkaninsight.com/en/article/ethnic-albanians-in-montenegro-together-to-win-tuzi-10-31-2017> (01.11.2017).
- MONSTAT (2018), *Crna Gora u brojkama 2018, Popis stanovništva, Podaci na nivou Crne Gore*, Zavod za statistiku Crne Gore, Podgorica, <http://monstat.org/userfiles/file/publikacije/CG%20U%20BROJKAMA/CG%20u%20brojkama%202018%20MNE%20final.pdf>, (10.12.2018).
- MONSTAT (2019a), *Brutto zarade po sektorima djelatnosti*, Zavod za statistiku Crne Gore, Podgorica, <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=1317&pageid=24> (21.11.2019).
- MONSTAT (2019b), *Nacionalni računi*, Zavod za statistiku Crne Gore, Podgorica, <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=17&pageid=17> (28.12.2019).
- MONTENEGRO BERZA (WWW), <http://mnse.me/code/navigate.asp?Id=1> (14.02.2019).
- NAJMANJI BUDŽET u Evropi, *ljekari najslabije plaćeni* (2019), „DAN On-line" <https://www.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Povodi&clanak=691468&najdatum=2019-04-09&datum=2019-04-11> (11.04.2019).
- O IPA Programima (WWW), <https://www.eu.me/mn/ipa/uvodna-rijec> (20.02.2019).
- SEROKA Mateusz (2017), *Czarnogóra – Rosja oskarżana o próbę zorganizowania zamachu stanu*, Analizy Ośrodka Studiów Wschodnich, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-03-06/czarnogora-rosja-oskarzana-o-probe-zorganizowania-zamachu-stanu> (06.03.2017).
- PREGLED POGLAVLJA CRNE GORE (2019), http://www.eu.me/images/2018/26XII19_Tabela_pregled_poglavlja.jpg (26.12.2019).
- THE WORLD BANK (WWW), *Montenegro*, <https://data.worldbank.org/country/montenegro> (20.03.2018).
- THE WORLD BANK (2017), *Montenegro – Policy notes 2017*, <http://documents.worldbank.org/curated/en/400341486444604697/Montenegro-Policy-notes-2017> (14.12.2017).
- THE WORLD FACTBOOK (WWW), *Montenegro*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/mj.html> (14.02.2018).
- TOMOVIĆ Dusica (2017), *Montenegrin Language Granted International Recognition*, "Balkan Insight", <http://www.balkaninsight.com/en/article/montenegrin-language-gained-international-recognition-12-12-2017> (12.12.2018).
- TRADING ECONOMICS (WWW), <http://tradingeconomics.com> (12.02.2019).
- USTAV CRNE GORE (19.10.2007), Skupština Crne Gore 2007, <http://www.skupstina.me/index.php/me/ustav-crne-gore> (22.10.2007).